

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ

Leszek Kolakowski: *Horror Metaphysicus. Das Sein und das Nichts*. Aus dem Englischen von Friedrich Griese. München, Piper, 1989 σελ. 148.

Το νέο βιβλίο του Kolakowski κυκλοφόρησε το 1988 στα αγγλικά με τον τίτλο *Metaphysical Horror* και το 1989 σε γερμανική μετάφραση, ενώ έχουν ήδη αναγγελθεί μεταφράσεις και σε άλλες γλώσσες. Πρόκειται για ένα δοκίμιο μεταφυσικής, το οποίο αποκαθιστά τη νομιμότητα του μεταφυσικού ερωτήματος και εξετάζει τα βασικά στοιχεία του. Ο Kolakowski κατακρίνει την ακαδημαϊκή φιλοσοφία των τελευταίων εκατό χρόνων (ο ίδιος αναφέρει τον επιστημονισμό, τον θετικισμό, τον πραγματισμό, τον ιστορισμό και ορισμένους εκπροσώπους του υπαρξισμού) ως «αντιφιλοσοφία» (σ. 14), επειδή αυτή κατανάλωσε τις δυνάμεις της για να αποσταθεροποιήσει τη σημασία της φιλοσοφίας για τη ζωή και για τον πολιτισμό και για να καταργήσει τα μεγάλα μεταφυσικά ζητήματα. Σύντομες επικριτικές παρατηρήσεις επιφυλάσσει ο Kolakowski και για τη σύγχρονη θεολογία, η οποία ασχολείται με όλα τα άλλα εκτός από το ερώτημα περί Θεού. Κατά τον Kolakowski η φιλοσοφία εξακολουθεί να υπάρχει, διότι ο απαράλληλος πυρήνας της, το μεταφυσικό ερώτημα, έχει τις ρίζες του στον ρηγματικό χαρακτήρα της ανθρώπινης ύπαρξης, δηλαδή στη συνείδηση της αβεβαιότητας και της παροδικότητας της ζωής. Αν και αυτό το ερώτημα δεν μπορεί να απαντηθεί με τελεσίδικο τρόπο, πάντως η ενασχόληση με αυτό προσδίδει αξιοπρέπεια στην ανθρώπινη ζωή, βοηθάει τον άνθρωπο να συνειδητοποιήσει την ελευθερία του, και ασκεί επίδραση στην πορεία του πολιτισμού.

Κατά τον Kolakowski η παράδοξη λογική του μεταφυσικού ερωτήματος προκύπτει από το ότι ο ερωτών περιλαμβάνεται στο ερώτημα για την έσχατη αιτία και βεβαιότητα, αφενός διότι υπάρχει ένα άλμα από τη συστατική αβεβαιότητα του ανθρώπου - και συνεπώς και του ερωτώντος - στη βεβαιότητα των κρίσεων για την ύπαρξη του ανθρώπου και του απολύτου, και αφετέρου διότι από την απάντηση του ερωτήματος εξαρτάται το νόημα της ύπαρξης του ερωτώντος. Το αναπόφευκτο γεγονός της «περιτροπής» των αρχαίων σκεπτικών είναι φανερό, αλλά το κυκλικό επιχείρημα συνδέεται τελικώς με τον συστατικό χαρακτήρα της ανθρώπινης ύπαρξης, η οποία όταν ρωτάει για το υπερβατικό «έτερον», ρωτάει συγχρό-

ως και για την ταυτότητα του εαυτού της. Όπως τονίζει ο Kolakowski, το ερώτημα δεν είναι απλώς αν υπάρχει το απόλυτο, αλλά το ερώτημα είναι υπό ποιές συνθήκες μπορεί να αποδοθεί η ύπαρξη ως κατηγορηματικό στο εγώ όσο και στο απόλυτο και ποιές συνέπειες προκύπτουν από αυτήν την κατηγορήση για την τάξη της πραγματικότητας.

Το εγχείρημα της μεταφυσικής δεν είναι καθόλου εύκολο, διότι σε κάθε προσπάθειά της να φτάσει σε βέβαιες κρίσεις ελλοχεύει ο μεταφυσικός τρόμος, ο Ιλιγγος, από την παράδοξη ανακάλυψη ότι μια επιχειρηματολογία που οδήγησε σε καταφατικό συμπέρασμα ήταν απατηλή και αντιφατική. Η μετάπτωση από τη βεβαιότητα του Είναι στο συνεχές μηδέν του εγώ και του απολύτου εκδηλώνεται ως Ιλιγγος ενώπιον του μεταφυσικού κενού. Έτσι το εγώ που προσπαθούσε να θεμελιώσει τη μετάβαση από το μηδέν στο Είναι, ξαφνικά βρίσκεται να ταλαντεύεται μεταξύ του ενός μηδενός και του άλλου μηδενός. Πέρα από όσα με συντομία γράφει ο Kolakowski αλλά και σε συμφωνία με το πυκνό νόημά τους ο μεταφυσικός τρόμος θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως το αποτέλεσμα της περιπέτειας του λόγου, η οποία όμως είναι μια τραγική περιπέτεια με την αριστοτελική σημασία του όρου ως «εις τὸ ἐναντίον τῶν πραττομένων μεταβολή». Ο Kolakowski αποδέχεται την αξία αυτής της περιπέτειας και συγχρόνως και την αξία της μεταφυσικής.

Ο Kolakowski εξετάζει τα προβλήματα «more sceptico», διότι λαμβάνει ως αφετηρία την ισοσθένεια των «pro et contra» αρχικών επιχειρημάτων και επιλέγει τη διερεύνηση του θετικού ενδεχομένου, δηλαδή του ότι ίσως υπάρχει κάποια βεβαιότητα για την έσχατη αιτία που αποτελεί την πηγή του νοήματος της ανθρώπινης ύπαρξης και του κόσμου. Παρά ταύτα ο Kolakowski δεν περιθωριοποιεί τα αντίθετα επιχειρήματα, αλλά τα αναπτύσσει διεξοδικά έως τις τελευταίες συνέπειές τους. Συνεπώς η επιχειρηματολογία του Kolakowski θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως «in utramque partem disserere» υπό το αμυδρό φως του θετικού ενδεχομένου, το οποίο δίνει αξία στη διερεύνηση μιας ενδεχόμενης βέβαιης κρίσης. Αλλά και όταν ο Kolakowski φτάνει σε βέβαιες κρίσεις και διατυπώνει προσωπικές απόψεις για το μεταφυσικό ερώτημα, τις διατυπώνει πάντοτε ως ενδεχόμενες, ως το απαύγασμα μιας «σκεπτικής» ελπίδας είτε και ελπιδοφόρας υποψίας ότι ο κόσμος έχει νόημα, ότι το Είναι έχει νόημα διαφορετικά πώς θα μπορούσαμε να το αμφισβητήσουμε (σύγκρ. το τέλος του δοκιμίου στη σελ. 148).

Ο Kolakowski αναπτύσσει το θέμα του λαμβάνοντας υπόψη τόσο τις συγκεκριμένες συμβολές των μεγάλων φιλοσόφων όσο και τις νέες απορίες, στις οποίες αυτοί οδήγησαν το μεταφυσικό ερώτημα. Πάντως για τον

Kolakowski οι αξεπέραστοι μεταφυσικοί είναι οι νεοπλατωνικοί φιλόσοφοι, οι οποίοι κατώρθωσαν να αναδείξουν με λογική συνέπεια τις κύριες όψεις του μεταφυσικού ερωτήματος και μάλιστα, χωρίς τις δεσμεύσεις και χωρίς τα στηρίγματα που πρόσφερε ο χριστιανισμός στον Αυγουστίνο. Αυτή η επανασύνδεση της μεταφυσικής με τα θεωρητικά συστήματα των νεοπλατωνικών είναι κάπως απροσδόκητη, αν ληφθεί υπόψη ότι η σύγχρονη οντολογία ανατρέχει συνήθως στον Αριστοτέλη. Αλλά ως γνωστόν ο Kolakowski προτιμάει να ατενίζει το πλοίο των πλατωνικών φιλοσόφων, από το οποίο δεν απουσιάζει ο φίλος του ο Αυγουστίνος (και ο Kolakowski δεν συμφωνεί πάντοτε μαζί του!), δεν απουσιάζουν όμως και οι άσπονδοι φίλοι και των δύο, δηλαδή οι «σκεπτικοί», τουλάχιστον όσοι ανήκαν στην Ακαδημία του Πλάτωνος.

Κατά τον Kolakowski το καρτεσιανό cogito κατέχει θέση-κλειδί στην ιστορία της μεταφυσικής. Βεβαίως ο Descartes ήθελε με αυτή την αρχή να εξασφαλίσει το αδιάσειστο θεμέλιο της γνώσης του εξωτερικού κόσμου. Ο Kolakowski ύστερα από την ανάλυση των σχετικών επιχειρημάτων συμπεραίνει ότι το cogito αποτελεί την ενέργεια με την οποία το εγώ αποκτάει την άμεση εμπειρία για το ότι το ίδιο υπάρχει. Συνεπώς από το εγώ δεν προκύπτει η ύπαρξη του απολύτου και το cogito δεν οδηγεί στη βεβαιότητα της γνώσης. Το καρτεσιανό ego είναι κλειστό στον εαυτό του χωρίς δυνατότητα επικοινωνίας με το άλλο εγώ, και έτσι το ego είναι το μηδέν και αποτελεί τον ένα πόλο του μεταφυσικού τρόμου (ο άλλος πόλος είναι το απόλυτο). Κατά τον Kolakowski αυτό το μηδέν βαρύνει τη φιλοσοφία από τον Fichte ως τον Husserl, δηλαδή τους περισσότερους εκπροσώπους του ρεύματος εκείνου που έδωσε την αποκλειστική προτεραιότητα στην ύπαρξη του εγώ. Για το άλλο ρεύμα, στο οποίο περιλαμβάνονται ο υλισμός και ο επιστημονισμός, την προτεραιότητα έχει ο εξωτερικός κόσμος, ενώ τα ερωτήματα για τη μεταφυσική ύπαρξη του εγώ και του απολύτου είναι «χωρίς νόημα». Έτσι κατά τον Kolakowski η «αποκαρτεσιανοποίηση» (σ. 87-92) εμφανίστηκε ως η διεργασία διάσπασης των συστατικών στοιχείων του καρτεσιανού ζητήματος, η οποία οδήγησε στη διαμόρφωση δύο αντιθέτων ρευμάτων στη νεώτερη φιλοσοφία.

Όπως είναι φανερό, ο Kolakowski δεν πιστεύει ότι οι συνθήκες στη σύγχρονη φιλοσοφία (και στη σύγχρονη θεολογία) είναι ευνοϊκές για τη μεταφυσική. Ο Kalakowski περιμένει ότι η μεταφυσική θα αποκτήσει επικαιρότητα ίσως με τη συμβολή ορισμένων φυσικών, οι οποίοι θα υπερβούν τα όρια του επιστημονισμού και θα μπορέσουν να αναγνωρίσουν τον πολυεδρικό χαρακτήρα των βασικών προβλημάτων της σύγχρονης φυσικής.

Χωρίς αμφιβολία, για τον μεταφυσικό στοχασμό έχει ιδιαίτερη σημασία η αποτίμηση του θρησκευτικού μύθου. Ο Kolakowski αναγνωρίζει ότι μύθος και μεταφυσική βρίσκονται σε ένταση, διότι ο μύθος δεν μπορεί να εκλογικευθεί και να μετασχηματισθεί εντελώς σε μεταφυσική, αφού δεν κατέχουμε το μεταφυσικό ισοδύναμο του μύθου. Τόσο ο θρησκευτικός μύθος όσο και η μεταφυσική έχουν τη ρίζα τους στη συστατική αβεβαιότητα της ανθρώπινης ύπαρξης. Ενώ όμως η μεταφυσική ενδιαφέρεται για τον λογικό προσδιορισμό του απολύτου ως έσχατης αιτίας, ο θρησκευτικός μύθος λύνει το πρόβλημα με την αποδοχή του Θεού ως δημιουργού του κόσμου και ως εγγυητή του νοήματος της ζωής. Ο Kolakowski επισημαίνει ότι η νοητική αναζήτηση του απολύτου είναι για τη μεταφυσική το κύριο γνώρισμα, αλλά στο πλαίσιο της θρησκείας την προτεραιότητα έχει η λατρεία και αυτήν υπηρετεί η νοητική αναζήτηση. Σε αντίθεση προς την ενιαία γλώσσα του μύθου, η μεταφυσική χαρακτηρίζεται από την πληθώρα των γλωσσών, οι οποίες δεν είναι πλήρως μεταφράσιμες η μια στην άλλη, όπως εξάλλου και η γλώσσα του μύθου δεν είναι πλήρως μεταφράσιμη σε κάποια από τις γλώσσες της μεταφυσικής. Αυτή η σύγχυση των γλωσσών είναι μια από τις αιτίες που δεν επιτρέπουν την τελεσίδικη λύση του μεταφυσικού ερωτήματος. Όπως γράφει ο Kolakowski, ο μύθος εκδικείται τον μεταφυσικό στοχασμό που διέσπασε την ενότητα της αρχικής γλώσσας, και φαίνεται ότι μόνον κάποιο θαύμα - αν τούτο είναι δυνατό - και όχι η αναζήτηση μιας φιλοσοφικής πρωτογλώσσας θα μπορούσε να άρει τη σύγχυση των γλωσσών.

Αλλά ο Kolakowski συνάγει τα αναγκαία συμπεράσματα από το γεγονός ότι ο θρησκευτικός μύθος συνδέει το νόημα με το προσωπικό Είναι. Αν ο μεταφυσικός στοχασμός θέλει να προβάλει κάποια αντίσταση στον μεταφυσικό τρόπο και αν το αγαθό πρέπει να δίνει νόημα στην ανθρώπινη πράξη, τότε είναι αναγκαία η μετάβαση από την έσχατη αιτία ως λογική αρχή στην έσχατη αιτία ως πρόσωπο. Αν όμως η έσχατη αιτία είναι το πλήρες Είναι πευ παραμένει απροσδιόριστο και κλειστό στον εαυτό του, τότε αυτό είναι το μηδέν και εμφανίζεται και πάλι ο μεταφυσικός τρόμος. Η διάκριση αγαθού και κακού αίρεται, η ύπαρξη του ανθρώπου δεν έχει νόημα και βεβαίως και η επιτέλεση του αγαθού δεν έχει νόημα. Ο Kolakowski δέχεται μια άλλη λύση, ώστε να παρακάμψει και τον μεταφυσικό τρόπο και την απατηλή αυτάρκεια του υποκειμένου. Κατά τον Kolakowski μπορούμε να δεχθούμε ότι η ιστορία, στο βαθμό που αυτή είναι αγώνισμα του ανθρώπου, δεν είναι ασήμαντη για τη δημιουργία του κόσμου. Αν το «έσχατον» είναι πρόσωπο που δεν εξαντλεί την πληρότητα του Είναι, αλλά από αγάπη, δηλαδή από κατάφαση ενός άλλου προσώπου (έστω και μη θείου), αφήνει στο τελευταίο ένα χώρο ελευθερίας, τότε ο άνθρωπος

μπορεί με τη δική του πράξη να συμβάλει στη διεύρυνση του Είναι. Εφόσον ο άνθρωπος αγωνίζεται μεταξύ αγαθού και κακού και γίνεται πρόσωπο, δεν συμβάλλει μόνον στη διεύρυνση του Είναι, αλλά αποκτάει και εμπειρία του νόηματος του Είναι. Έτσι ο άνθρωπος ανακαλύπτει το νόημα του Είναι, εφόσον συμβάλλει στη δημιουργία του, της οποίας όμως δεν είναι ο ίδιος η έσχατη αιτία.

Με αυτόν τον τρόπο ο Kolakowski μεταβαίνει από το καθαρώς θεωρητικό στο πρακτικό επίπεδο, χωρίς να φθάσει σε έναν πρακτικό ορθολογισμό καντιανής υφής. Αν το Είναι έχει κάποιο νόημα, τότε αυτό βρίσκεται στο υπερβατικό προσωπικό Είναι που παρατείνει το δικό του γίγνεσθαι για να στηρίξει την ελευθερία του ανθρώπου. Αυτή η έσχατη αιτία, η οποία παράγει το νόημα, είναι κατά τον Kolakowski το πνεύμα (αν όχι ο Θεός).

Κατά τον Kolakowski η μεταφυσική σύνδεση νόηματος και πνεύματος αναιρεί την υποτιθέμενη ουδετερότητα των φιλοσοφιών, οι οποίες ασχολούνται με το νόημα. Και ο μεν επιστημονισμός έχει από την αρχή δηλώσει την «αντι-μεταφυσική» στάση του και έχει προβεί στον διαχωρισμό μεταξύ των ερωτημάτων που έχουν νόημα και απαντώνται από την επιστήμη και των ερωτημάτων της μεταφυσικής, τα οποία δεν έχουν νόημα και συνεπώς δεν είναι και νόμιμα. Η φιλοσοφική ερμηνευτική όμως, η οποία δηλώνει ότι αντιτίθεται στον επιστημονισμό και προβάλλει το νόημα ως την καθολική κατηγορία, δεν μπορεί να αρκείται στην υποτιθέμενη μεταφυσική ουδετερότητα, διότι έτσι συνοδοιπορεί με τον επιστημονισμό. Κατά τον Kolakowski η μόνη επαρκής μεταφυσική προϋπόθεση της φιλοσοφικής ερμηνευτικής φαίνεται να είναι η σύνδεση του νόηματος με το πνεύμα ως δημιουργό νόηματος μέσα στην ιστορία. Χωρίς αμφιβολία η κριτική του Kolakowski είναι βάσιμη, αλλά είναι αμφίβολο αν η φιλοσοφική ερμηνευτική του Gadamer είναι διατεθειμένη να επιστρέψει σε μια λύση που ως ένα βαθμό είχε προταθεί από τον Dilthey.

Το δοκίμιο του Kolakowski δεν προβάλλει κάποιο νέο σύστημα μεταφυσικής, αλλά προσφέρει ένα πείραμα μεταφυσικού στοχασμού, το οποίο αντλεί τη δύναμή του από τις υπαρξιακές αναζητήσεις του ανθρώπου. Ο Kolakowski υποστηρίζει την παλιά αλήθεια ενός υπερβατικού όντος, η οποία έχει αρχίσει να υποχωρεί και να συμπαρασύρει και τη διάκριση αγαθού και καού. Κατά τον Kolakowski το μεταφυσικό κενό φαίνεται να συνεπάγεται το ηθικό κενό. Η επιχειρηματολογία του Kolakowski είναι συναρπαστική και πυκνή, δεν επιβάλλει τελικές βεβαιότητες, αλλά επιβάλλεται με την πρόσκληση για την αναψηλάφηση ενός προβλήματος που α-

πασχολεί τον άνθρωπο και που ανήκει στα «απχγορευμένα» ερωτήματα της φιλοσοφίας. Το δοκίμιο του Kolakowski αντιπαραθέτει ένα εύλογο και συνεπές «*reut être*» του στοχασμού απέναντι στον μεταφυσικό τρόπο και γι' αυτό αξίζει να μελετηθεί σύμφωνα με τις προϋποθέσεις του χωρίς να επιβιβραυνθεί με υπερερμηνείες ή με αναγωγές.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ